

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Александър Димитров Заралиев
на тема „Германските ордени в Прибалтика XII-XIII в.
(„представата за другите”)
за присъждане на научната и образователната степен „доктор”

от доц. д-р Александър Николов Николов

В медиевистиката вече отдавна тече дискусия относно обхвата и целите на кръстоносното движение. Немалка група медиевисти приемат, че кръстоносното движение е многообразен феномен, който включва, покрай традиционното ядро от походи за освобождение на Светата земя, и голям брой експедиции и начинания, които се провеждат в други региони на Евразия. Достойно място сред този род експедиции играят и т.нар. „балтийски кръстоносни походи”, основен двигател на които са магнатите от Свещената Римска империя и представителите на Тевтонския орден и Ордена на меченосците, които изиграват основна роля в християнизирването на Прибалтика и нейното включване в пределите на латинския Запад, макар и като една периферна негова зона. Дисертацията на Александър Заралиев е посветена именно на дейността на германските ордени в този регион, но тя засяга и друг не по-малко важен от политическата история на събитията проблем- какви са представите на „тевтонците” и на „местните” към „другия”- противник, партньор в културния и търговски обмен, субект или обект на християнизацията. Именно този аспект на разглежданата проблематика придава новаторски характер на изследването на дисертанта, не само в българската, но и в световната медиевистика. Задачата наистина е сложна, поради разнообразния характер на изворовия материал, неговата обремененост от лични гледни точки на проучваните автори, а и на изследователите на феномена, наречен „балтийски или северни кръстоносни походи”. Не е тайна, че германският *Drang nach Osten* в Средните векове е бил интерпретиран и злоупотребяван, както от немската националистическа историография,

така и от историографските школи на Полша, Русия и балтийските страни (особено в т.нар. съветски период, когато са се правели директни алюзии между събития от Средновековието и такива от XX в.). Въпреки това Ал. Заралиев се е впуснал в проучването на проблема, търсейки обективна картина на взаимоотношенията между „протоколонизаторите” и „протоколониалните” народи- ситуация, която откриваме и в проучванията на Латинския изток или Утремер в приблизително същата епоха.

Работата се състои от увод, три глави, заключение и нужният научен апарат и приложение, като нейният обем е 312 стр., а приложението съдържа 98 страници преводи и анализи на изворов материал.

Уводът е издържан в традиционния историографски стил, в който са ни посочени детайлно, както хронологическият обхват на изследването, така и неговите цели, методите, на които авторът гради своето проучване и основните приноси в медиевистиката, които имат пряко или косвено отношение към изследваната проблематика. Прави впечатление стремежът на автора да обхване поне основните съчинения на различните национални историографски школи, за да потърси обективната пресечена точка в техните мнения по отношения на феномена *Drang nach Osten* и неговото влияние върху историята на изследвания регион.

Първа глава е озаглавена „Прибалтика и кръстоносните походи в XII-XIII в.”, като в нея са обособени като отделни части различните аспекти на това явление- изворовата и историографската база, историята и структурата на Тевтонския орден, който е основен двигател на изследваните събития, географската среда, фактологията около северните кръстоносни походи и етническата среда върху която те въздействат. Прави впечатление стремежът на автора да се опре върху възможно най-широка изворова база, като си служи с „илюстративен” или „образен” материал, често пъти пренебрегван в историческите изследвания. Това вероятно се дължи на факта, че традиционните писмени извори все пак не са толкова многобройни и красноречиви с оглед на дефинираните цели на изследването. Особено интересна част е онази, в която прецизно са открити основните етнически групи, с които влизат в досег германските кръстоносци и сложните отношения между местното население и завоевателите-мисионери, както и между самите разнообразни местни племена. Анализирани са и ролята на Полша, Русия и скандинавските

страни, като фактори, които допълнително влияят върху балтийския регион в областта на културата, политиката, християнизацията. Друга безспорно приносна част е онази, посветена на структурата на Тевтонския орден, който наред с общите черти, които притежава с останалите монашески милитиразирани структури, притежава и ясни компоненти на териториално-протодържавно развитие в своята изначална форма.

Втора глава „Навлизване на германските ордени в Прибалтика и изграждане на Орденщат“ разглежда следващия етап от експанзията на германските ордени в Прибалтика, довел до тяхното трайно настаняване в региона и изграждане на т.нар. Държава на Тевтонския орден (Ordenstaat), която до средата на XV в. представлява важен политически фактор в региона, форпост на германското политическо и културно влияние и заплаха дори за своите католически съседи, каквато е Полша, по-късно Полско-литовската уния. Разгледана е последователно експанзията и установяването на германските ордени в Прусия и Ливония, и същевременно процесът на сливането им в общия *Deutschorden*, в който т.нар. ливонски *Schwertbrueder* постепенно губят своята първоначална самостоятелна структура и идентичност. Важна роля за техния упадък е и пълният провал на агресивната им политика на изток, поражението от литовците през 1236 г. и физическото изстребление на немалка част от рицарите-меченосци. Авторът анализира също така борбата на прусите и ливите срещу процесите на християнизация и германизация, отношенията на Ордена с Дания, ханзата, руските княжества, и основните жалони на развитието на Орденщат до нейното изчезване през XVI в. в хода на Реформацията в Централна и Северна Европа. Орденът е принуден да направи отстъпки на Дания в Естония и да следи внимателно указанията от Светия престол в Рим, който ревниво съблюдава своята хегемония и предприема решителни действия за туширане на конфликтите между различните католически сили в региона. Специално внимание е отделено и на Ливонския кръстоносен поход (1240-1242), който показва максималния предел на възможностите на Ордена и неговите съюзници на изток- в земите на руските княжества, васали на могъщата Златна орда, които се оказват непреодолима бариера за по-нататъшно разширение на орденската експанзия. Значителна част от главата е посветена на завоюването и колонизацията на пруските земи, механизмите за подчиняване, изстребване и асимилиране на коренното население, а също и сложният възел на отношения между Ордена и различни прибалтийски и полски местни князе и магнати,

където конфликтите се редуват със сътрудничество и дори културна и етническа симбиоза между германските и полските заселници и завареното пруско-литовско население.

Може би най-важната и приносна част от дисертацията е трета глава „Представата на германските ордени за себе си и за „другите“. Прави впечатление интересният подход при който се анализира не само представата за „другия“ - тема широко артикулирана в многобройни съчинения в хуманитаристиката, но и се анализира и самовъзприемането на германските рицари-монаси, което е другата страна на монетата, понякога пренебрегвана в подобен тип анализи. Тук е предложена богата палитра от ракурси към идеологията на тевтонците, тяхната представа за мястото и мисията на ордена в християнския свят, самовъзприемането като старозаветни воители или новозаветни *milites Christi* ,които воюват с кръст, меч и слово срещу езичниците. Посочени са и основните параметри на религиозното благочестие, предпочитаните светци, особено култът към Дева Мария, така разпространен и сред цистерцианците-духовни бащи на рицарско-монашеските ордени и на източната експанзия в Европа. „Другите“ това са „примитивните“, „варварски“ племена на Прибалтика с техните архаични, датиращи още от древната индоевропейска епоха вярвания и традиции, които са напълно неприемливи и несъвместими с кръстоносната и мисионерска идеология, обхванала западния свят през XII и XIII в. Тук германските кръстоносци се натъкват на един истински „Нов свят“, един праобраз на „Америка“ на Колумб и Цветан Тодоров, където „Другият“ е непълноценен варварин, слуга на Дявола, който се бори с ожесточение срещу силата на Кръста. Специално внимание е обърнато на някои специфични дейности на ордена, свързани с неговото хоспитално минало в Палестина. Анализирани са също литературните източници, иконографията, от които съдим за различните аспекти на идеологията на северните кръстоносци. Тук те не срещат архиврага в лицето на сарацините, познат от Средиземноморието, но трябва да се борят срещу езичници, гръцки схизматици и дори срещу католически владетели, които не желаят да приемат основните насоки на тяхната политика, териториална експанзия и претенции за всестранно лидерство в Балтийския регион. Отбелязан е обаче и процесът на акултурация, характерен за различните общности, които въпреки своите различия, влизат в разнообразни контакти и се влияят по отношение на ритуали, бойна тактика и пр.

Интересна е и гледната точка на местното население, за което завоевателите са тайнствени обладатели на чудодейни сили и техники, които им дават и доста предимства в ожесточения военен конфликт.

Заключението обобщава основните изводи от изложението, като посочва, че основните цели на германските ордени в крайна сметка биват постигнати. Балтийският регион бива покръстен със силата на оръжието, политическият натиск и проповедта и се превръща в нова граница на западния свят срещу земите на руските схизматици и татарските неверници. В хода на германската експанзия обаче се консолидират и местните сили, като най-висша изява на този процес е християнизацията и издигането на Великото литовско княжество, което след унията с Полското кралство се превръща в най-обширната и могъща католическа държава в целия регион. В крайна сметка Орденът губи двубоя с този противник и е обречен на изчезване след изпълнението на своята историческа мисия. Заралиев отново посочва и основните параметри на идентичността на Ордена и релацията му с „Другия”- варварския противник, който е обречен на покръстване и цивилизоване, доколкото би бил пощаден от мечовете на рицарите на Христа.

Можем да обобщим, че пред нас е едно сериозно и задълбочено изследване, което е постигнало напълно дефинираните си цели. Могат да бъдат отправени някои дребни забележки от техническо естество, свързани с по-прецизна транскрипция на имената и термините, но това е проблем, който мъчи цялата колегия и всъщност колежата Заралиев по принцип се е справил доста успешно с този проблем. За това допринася и добрата езикова подготовка на докторанта, която бе подобрена и разширена допълнително и в хода на работата по самата дисертация. Би бил интересен паралел с представата на кръстоносците за „Другия” в класическите кръстоносни направления, но това би разширило обема на дисертацията и по-скоро е една препоръка за бъдещ текст, който да направи подобни паралели. Смятам, че така предложеният ни текст изцяло отговаря на изискванията за дисертационен труд и имам удоволствието да предложа на почитаемата комисия да удостои неговия автор с научната и образователна степен „доктор”.

21.03.2012 г.

Рецензент:

Гр. София

/доц. д-р Александър Николов/